

15. Yüzyıl Osmanlı'da Kadın Hekim ve Hemşire Tasvirleri: Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye Örneği

Zehra Gençel Efe ¹

Merve Süngü ²

Öz

Tarih boyunca tıbbın babası kabul edilen Hipokrat gibi birçok hekim tıp ve dünya tarihine önemli izler bırakmışlardır. Bu iz bırakanlardan birisi de XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türk hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin 'dir (öl.873/1468'den sonra). Amasya'da cerrahlık yapan Sabuncuoğlu Şerefeddin yazdığı eserler ile döneminde çığır açmıştır. Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye adlı eseri ise tıp ve cerrahi alanında oldukça önemli bir eser olup gerek içeriği gerekse minyatürleri ile oldukça dikkat çekmektedir. Tedavi yöntemlerini minyatürlerle destekleyen Sabuncuoğlu Şerefeddin eserine toplam 140 minyatür eklemiştir. Dönemin koşulları dini, sosyolojik, kültürel açılardan göz önüne alındığında eserde toplam 56 minyatürde yer alan kadın tasvirleri, İslam tıbbi açısından döneme damga vurmuştur. Bu çalışma Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye isimli eserinin üzerinden, aslında göz önünde olmasa da hayatın her alanında yer alan kadın hekim ve hemşirelerin, XV. yüzyılda tıp alanında var olduğunu minyatürdeki tasvirleri üzerinden bir kez daha göstermek ve metindeki tedavi işlemlerinin tasvirlerle ne oranda yansıtıldığını belirlemek amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, İslam Tıbbı, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, Kadın Minyatürleri, Hekim Minyatürleri, Hemşire Minyatürleri.

Gençel Efe, Zehra - Süngü, Merve. "15. Yüzyıl Osmanlı'da Kadın Hekim ve Hemşire Tasvirleri: Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye Örneği", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 8/4 (2024), 641-664. <https://doi.org/10.32711/tiad.1482164>.

Geliş Tarihi	10.05.2024
Kabul Tarihi	25.10.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye, zehra.gencelefe@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7558-7382

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Çorum, Türkiye, mrvsungu19@gmail.com, ORCID: 0009-0009-5621-7915

2024, 8 (4), 641-664 | Research Article

Depictions of Female Doctors and Nurses in the 15th Century Ottoman Empire: The Example of Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye

Zehra Gençel Efe ¹

Merve Süngü ²

Abstract

Throughout history, many physicians, such as Hippocrates, who is considered the father of medicine, have left important traces in the history of medicine and the world. One of these people who left their mark is the XV. The Turkish physician who lived in the Ottoman Empire in the 19th century is Sabuncuoğlu Şerefeddin (d.873/after 1468). Sabuncuoğlu Şerefeddin, who was a surgeon in Amasya, broke new ground in his time with the works he wrote. Sabuncuoğlu Şerefeddin's work titled Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye is a very important work in the field of medicine and surgery and attracts attention with both its content and miniatures. Sabuncuoğlu Şerefeddin, who supports his treatment methods with miniatures, added a total of 140 miniatures to his work. Considering the conditions of the period in terms of religious, sociological and cultural aspects, the female depictions in a total of 56 miniatures in the work left their mark on the period in terms of Islamic medicine. In this study, through Sabuncuoğlu Şerefeddin's work named Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, female physicians and nurses who are in all areas of life, although not visible, are in the 15th century. It was written in order to show once again that it existed in the field of medicine in the 19th century through its miniature depictions and to determine to what extent the treatment procedures in the text are reflected in the depictions.

Keywords: Islamic History, Islamic Medicine, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, Female Miniatures, Physician Miniatures, Nurse Miniatures.

Gençel Efe, Zehra - Süngü, Merve. "Depictions of Female Doctors and Nurses in the 15th Century Ottoman Empire: The Example of Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye". *Türkiye Journal of Theological Studies*, 8/4 (2024), 641-664. <https://doi.org/10.32711/tiad.1482164>.

Date of Submission	10.05.2024
Date of Acceptance	25.10.2024
Date of Publication	31.12.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Çorum, Turkey, Çorum, Türkiye, zehra.gencelefe@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7558-7382

² Graduate Student, Hitit University, Postgraduate Education İnstitute, Department of Islamic History and Arts, Çorum, Türkiye, mrvsungu19@gmail.com, ORCID: 0009-0009-5621-7915

Giriş

İnsan genel olarak bozulunu yapmaya, döküleni toplamaya, hasta olanı iyileştirmeye meyilli bir varlıktır. Bu nedendir ki insan; tarih içerisinde gerek doğuştan gerekse sonradan meydana gelen hastalıkları iyileştirmeye çalışmış, bu alanda eserler yazmış ve tıp tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. İslam tıp tarihi de bu alanda oldukça zengin içeriklere sahip olup medeniyet alanında doruğa ulaştığında, diğer medeniyetler tarafından gıpta ile bakılan bir sisteme sahip olmuştur.¹

Osmanlı Devleti (1299-1922) altı asır boyunca ayakta kalmış ve siyasi başarılarının yanında din, dil, ırk ayırt etmeksizin önemli ilim adamlarını desteklemiş ve yetişmesine katkıda bulunmuştur. Bu ilim adamlarından birisi de 15. yüzyılda Osmanlı'da yaşayan, yazmış olduğu eserler ile günümüzde tıp tarihi alanında hala önemini koruyan Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin 'dir (öl. 873/1468' den sonra). Seksen yılı aşan hayatı süresince Amasya Darüşşifasında 14 yıl boyunca hekimlik yapan Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Akrâbâzîn Tercümesi*², *Mücerrebname*³ ve çalışmamıza konu olan *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* adlı eserleri kaleme almıştır. Tarihin önemli hekimlerinden olan Sabuncuoğlu Şerefeddin 'den ilk bahseden eser ise İbrâhim b. Abdullah'ın (öl. ?) 1505 senesinde yazmış olduğu *Alâim-i Cerrâhîn*' dir.⁴

İslam dininde hadislerle dayanarak bir kesimin resim çizmeyi günah kabul etmesi sebebiyle dönem içerisinde minyatür sanatına sıklıkla başvurulmuştur. Bu nedenle İslam tarihi içerisinde çeşitli alanlarda yazılan *Tâcü't-Tevarîh*⁵ ve *Varaka ve Gülşâh*⁶ gibi birçok eserde resim sanatına duyulan ihtiyaç bu sanat dalı ile giderilmeye çalışılmıştır. Sabuncuoğlu Şerefeddin 'de *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* adlı eserinde minyatürleri kullanarak eserde duyulan resim ihtiyacını gidermiş ve tedavilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Öyle ki tıp tarihinde yeni bir dönem açan bu eserde, kadın hastalıklarında mahrem kabul edilen vücut organları bile nakkaş tarafından net bir şekilde çizilerek tedavi daha detaylı anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada müellifin, İlder Uzel tarafından eksik varakların Fatih Millet Kütüphanesi nüshasından tamamlanmak suretiyle Paris nüshası esas alınarak hazırlanan *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* adlı eseri kullanılmıştır. Eserin tıpkıbasım olarak basılan ikinci cildinde bulunan kadın hekim ve hemşirelerin bulunduğu yedi minyatür incelenerek kadınların sağlık alanında sanatsal açıdan nasıl tasvir edildiği, metinde yer alan tedavinin

¹ Peter E. Pormann, "Tıp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/96.

² Şehzade Bayezid'in ikinci Amasya valiliği esnasındaki isteği üzerine kaleme aldığı eserdir. 1444 yılında yazmış olduğu bu eserde ilaçların hazırlanma usulleri, macun, eyâriç, cevâriş, itrifil, kurs, süfûf, laûk, şurup, perverde, gargara, yağ ve merhem sıralamasıyla ilaçların formüllerini yer almaktadır. bk. Nuran Yıldırım, "Sabuncuoğlu Şerefeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/358.

³ Diğer eserlerine göre daha fazla tanınan bu telif eserini 1468 yılında kaleme almıştır. Ön sözünde kitabını Amasya'daki hekim çevresinin arzuna uygun olarak yazdığını söylemiştir. Eserde, yazarın insanlar, hayvanlar ve bizzat kendisi üzerinde denediği ilaçların kullanılışı açıklanmıştır. bk. İlder Uzel, "Bir Anadolu Efsanesi: Amasyalı Sabuncuoğlu", *Anadolu Tıbbi Dergisi* 1/1 (2022), 114.

⁴ İlyas Uçar, "Şerefeddin Sabuncuoğlu (1470)", *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri* 9, ed. Zehra Gençel Efe, (İstanbul: Mana Yayınları, 2021), 170.

⁵ Kaynaklarda Hoca Tarihi adıyla da bilinen, Osmanlı devletinin kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar geçen dönemi anlatan Hoca Sâdeddin Efendi'nin (öl. 1008/1599) Osmanlı tarihine dair eseridir. bk. Mehmet İpşirli, "Tâcü't-Tevarîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/357.

⁶ Fars ve Türk edebiyatlarında kahramanlarının adıyla anılan bir aşk hikâyesidir. Bilinen ilk *Varaka ve Gülşâh*, Gazneli Mahmut adına Ayyûkî (öl. ?) tarafından yazılmıştır. bk. Yusuf Öz, "Varaka ve Gülşâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/515.

nasil gerçekleştirdiği ve 15. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bir meslek sahibi olarak kadının önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışma *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'deki kadın hekim ve hemşirelerin yer aldığı minyatürler, metin içeriği üzerine daha öncesinde yapılmış bir çalışmanın bulunmaması ve 15.yüzyılda tıp alanında yeri büyük olan ancak isimleri bilinmeyen kadın sağlıkçıların minyatür aracılığı ile tanıtılması adına önem arz etmektedir.

1. Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Hayatı

Sabuncuoğlu Şerefeddin hakkında bilinenlerin çoğu kendi eserlerinden öğrenilmektedir. O, XV. yüzyılda, günümüzde Şehzadeler şehri olarak bilinen Amasya'da doğmuştur. Doğum tarihi hakkında farklı rivayetler bulunsa da yazmış olduğu eserlerin yazılış tarihlerinden hareketle 788/1386 yılında doğduğu kabul edilmektedir.⁷ Tam adı Şerefeddin b. Ali b. Hacı İlyas'tır.⁸

Sabuncuoğlu Şerefeddin dönemin önemli ilmi, siyasi ve kültür merkezlerinden olan Amasya'da ulema bir ailede yetişmiştir.⁹ Bu ailede Sabuncuoğlu Şerefeddin 'den başka hekimlik mesleğini icra edenler de bulunmaktaydı.¹⁰ Örneğin üst neslinden dönemin önemli hekimlerinden olan dedesi Hacı İlyas Bey, Amasya'da valilik yapan Çelebi Mehmed'in (salt. 1413-1421) hususi hekimliğini üstlenirken; alt neslinden de oğlu Sabuncuoğlu İbrahim, ailede hekimlik mesleğini yapanlar arasında yerini almıştır.¹¹

Kaynaklarda Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in eğitim hayatıyla ilgili kesin bilgiler bulunmamakla birlikte dönemin şartlarına göre ilk ve ortaokulu bitirdiği daha sonrasında ise on yedi yaşlarında iken usta çırac ilişkisi ile tıp eğitimi alarak hekimliğe başladığı söylenmektedir.¹² Tıp eğitimini Amasya'da Anber bin Abdullah Darüşşifasında¹³ hekimlik yapan Burhâneddin Ahmed en-Nahcivani'den (öl. ?) almıştır. Ayrıca mikrobu ilk tanımlayan Akşemseddin (öl. 863/1459) ve Anadolu'nun İbn Sina'sı olarak tanınan Hacı Paşa'yı (ö. 827/1424 [?]) da hayranlıkla takip etmiştir.¹⁴ Eğitimini tamamlayan Sabuncuoğlu Şerefeddin, Fatih Sultan Mehmed'in (salt. 1444-1446, 1451-1481) ve oğlu II. Bayezid'in (salt. 1481-1512) Osmanlı Devleti'nde etkin olduğu dönemlerde Amasya'da hekimlik yapmıştır.¹⁵ Hekimliği döneminde zamanın şartları ve ilaçla tedavinin daha az risk taşıması nedeniyle cerrahlık mesleğine fazla ilgi duyulmamaktaydı. Sabuncuoğlu Şerefeddin ise cerrahide kullanılan teknik aletlerin ve

⁷ Yıldırım, "Sabuncuoğlu Şerefeddin", 35/358.

⁸ Zehra Gençel Efe, *İslam Tıp Tarihi Gelişimi ve Kaynakları* (Ankara: Çizgi Kitabevi, 2019), 58.

⁹ Çiğdem Önkol Ertunç - Lütfiye Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrahiyyetü'l Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", *İSTEM* 18/36 (31 Aralık 2020), 307.

¹⁰ Haldun Eroğlu, "XV. Yüzyıl Tabiblerinden Şerafettin Sabuncuoğlu ve Amasya Darüşşifası", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 11/11 (2000), 149.

¹¹ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrahiyyetü'l Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", 307.

¹² Uzel, "Bir Anadolu Efsanesi: Amasyalı Sabuncuoğlu", 106.

¹³ Medrese plan şemasına uygun inşa edilen Dârüşşifâ, XIV. Yüzyıl başlarında İlhanlı Hükümdarı Sultan Olcaytu Mehmed Han'ın karısı İlduş (Yıldız) Hatun'un adına kölesi Anber b. Abdullah ve Anadolu Emiri Ahmed Bey tarafından 708 (1308-1309) tarihinde inşa ettirilmiştir. Uzun bir süre tıbbi bir fonksiyon üstlenen bu yapıda Sabuncuoğlu Şerefeddin gibi ünlü hekimler de çalışmıştır. bk. Gönül Cantay, "Amasya Dârüşşifası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/5-6.

¹⁴ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrahiyyetü'l Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", 307.

¹⁵ Zehra Gençel Efe, *İslam Tıp Tarihi Gelişimi ve Kaynakları*, 58.

gerekli ilaçların temininin az olmasına rağmen kendi dönemindeki meslektaşlarından farklı olarak cerrahlık alanında uzmanlaşmıştır.¹⁶

Sabuncuoğlu Şerefeddin on dört yıl boyunca Amasya Darüüşşifasında hekimlik yapmış ve bundan gurur duymuştur.¹⁷ Onun uzun süre hekimlik yaptığı bu bina 1256-1353 yılları arasında hüküm süren ve mimari eserlerinde Büyük Selçuklu geleneğini devam ettiren İlhaneliler döneminde yapılmıştır.¹⁸ Amasya Bimarhanesi olarak da bilinen ve 2011 yılında müze olan Amasya Darüüşşifasında Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in eserlerinden faydalanılarak hazırlanan cerrahi yöntemlerde kullanılan araç ve gereçler de sergilenmektedir.¹⁹

Sabuncuoğlu Şerefeddin, dönem dönem mesleki geziler ve eserlerini tanıtmak amacıyla Amasya dışına çıkmıştır. Onun, Candaroğlu İsfendiyar Bey (1385-1440) döneminde Kastamonu'ya yine *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*'yi Fatih Sultan Mehmed'e sunmak için İstanbul'a gittiği bilinmektedir.²⁰ Dönüşte de Bolu, Gerede ve Tosya'ya uğramıştır.²¹

Eserlerinde yer alan ifadelerinden Arapça, Farsça ve Rumca'yı iyi bildiği anlaşılan Sabuncuoğlu Şerefeddin, yaşadığı çağın bilim dilinin Arapça ve Farsça olmasına rağmen eserlerini arı bir Türkçe kullanarak yazmıştır.²² Türkçe yazma amacını ise *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* isimli eserinin giriş bölümünde belirtmiştir. Bu giriş bölümünde kısaca Anadolu'da yaşayan milletlerin genelde Türk dilini kullanmaları nedeniyle, eserinden daha fazla kişinin faydalanabilmesi için kitabını Türkçe yazdığını söylemektedir. Ayrıca kitabın daha anlaşılır olması, hekimleri yapılacak hatalardan da korumuş olacaktır. Nitekim eseri sade bir Türkçe ile yazılan ilk cerrahi eser olma özelliğine sahiptir.²³

Hayatını tıp ilmine adayan Sabuncuoğlu Şerefeddin; Gıyâs b. Muhammed İsfehanî (öl. ?), Muhyiddin Mehî (öl. ?) gibi öğrencileri yetiştirerek tıp ilminin gelişmesi için katkıda bulunmuştur.²⁴ Tıp ve cerrahlık alanında üç eser ve dört otografi yazan Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in eserleri *Akrâbâzîn*, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* ve *Mücerrebname*'dir.²⁵ Sade bir hayat yaşayan Sabuncuoğlu, son eseri olan *Mücerrebname*'yi yazdığında 85 yaşında olduğuna göre 1468'den sonra Amasya'da hayata gözlerini kapamıştır.²⁶

¹⁶ İlyas Uçar, Şerefeddin Sabuncuoğlu (1470), 167.

¹⁷ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, çev. İter Uzel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 1/21.

¹⁸ Engin Bektaş - Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İlhaneliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/105.

¹⁹ Erdoğan Köycü, "Amasyalı Dârü's-Şifâ Başhekimlerinden Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Hayatı ve Eserleri", *Uluslararası İnsan Ve Toplum Bilimleri Sempozyumu Tam Metinler Kitabı*, ed. Sami Baskın, (Antalya: Saybilder Yayıncılık, 2018), 92.

²⁰ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Haniyye*, 1/21.

²¹ Yıldırım, "Sabuncuoğlu Şerefeddin", 35/358.

²² Celal Özdemir, *Amasya Darüüşşifası ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*, (Amasya: Amasya Valiliği, ts.), 95.

²³ Miray Arslan - Sevgi Şar - Bilge Sözen Şahne, "Türk İslam Dönemi'nde Minyatür Sanatının Sağlık Alanındaki Yansımaları", *Türk Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Araştırmaları Yıllığı = The Turkish Annual of the Studies on Medical Ethics and Law = Türkisches Jahrbuch für Studien zu Ethik und Recht in der Medizin*, 7-8-9 (2014-2016), 486.

²⁴ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Paris Bibliothéque Nationale'de Bulunan Cerrâhiyyetü'l Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", 308.

²⁵ Özdemir, *Amasya Darüüşşifası ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*, 96.

²⁶ Uzel, "Bir Anadolu Efsanesi: Amasyalı Sabuncuoğlu", 107.

2. Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye

Arapçada “yaralamak” ve “yaralanmak” anlamına gelen “cerh” kökünden türeyen “cirâha” kelimesi, günümüz Türkçesiyle de “cerrahî” veya “cerrahiye” kelimesi eski kaynaklarda “İnsan bedeninde ortaya çıkan yaralarla bu yaraların cinslerini anlatan, hasta organların ilâç kullanmak yahut kesip çıkarılmak suretiyle tedavilerini, bu konuya dair her türlü ilâç ve aletlerle ilgili bilgiyi içeren ilim dalıdır” diye tanımlanmaktadır.²⁷ Osmanlı Devletinde ise cerrahlık tecrübe ve yetenek isteyen bir meslek dalı olarak görülmüş, cerrah da bir sanat erbabı sayılmıştır.²⁸

Dönemin önemli cerrahlarından olan Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*'yi büyük İslam cerrahlarından Ebu'l Kasım Zehrâvî²⁹'nin (öl. 404/1013) 30 bölümden oluşan *et-Tasrif* adlı eserinin cerrahi ile ilgili olan son üç bölümünü tercüme ederek oluşturmuştur. O bu tercüme esere kendi deneyim ve gözlemlerinden oluşan minyatürlerle zenginleştirdiği üç bölüm daha eklemiştir.³⁰ Her ne kadar bu esere tercüme denilse de birebir tercüme olmadığı üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü Sabuncuoğlu Şerefeddin temriye, uçğun dağlanması ve akrâbâzîn gibi bölümleri kendisi yazmıştır. *et-Tasrif* de yalnızca cerrahi aletlerin resimleri bulunmasına karşılık Sabuncuoğlu Şerefeddin *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'ye bu aletlerin yanında nasıl kullanılacağını gösteren minyatürleri de eklemiştir.³¹

Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in 1465 yılında, 80 yaşında iken o ana kadar oluşan tecrübeleri ile kaleme aldığı bu önemli eserinin diğer adı *Cerrâhiyye-i İlhâniyye*'dir.³² Bu önemli eserde Sabuncuoğlu Şerefeddin; siğil, göz, kırık çıkık, tümör, diş, kadın hastalıkları gibi pek çok konuda tedavi yöntemini minyatürler eşliğinde anlatmıştır. Tamamen ilmi gayeler ile yazılan bu kitaba eklenen minyatürler incelendiğinde dönemin kitap resim üslubundan uzak olduğu görülmekle beraber bir tıp kitabının tasvirlendirilmiş oluşu çağın ilim seviyesini anlamamız bakımından ilginç bir örnektir.³³

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'nin günümüzde bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki günümüzde Paris Bibliotheque Nationale'de bulunan³⁴ Paris nüshası olup öncesinde Topkapı Sarayında bulunurken, Tanzimat Döneminde Fransız bir hekime hediye edilmiştir.³⁵ 250 varak ve 18x26.6 cm ebatlarında olan nüsha 3 baba ayrılmış, birinci bapta 56 minyatür ve 11 cerrahi alet tasvir edilerek hastalıkların dağlama ile tedavisi anlatılmış,

²⁷ Hasan Doğruyol, “Cerrahlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/421.

²⁸ Nil Sarı, “Osmanlılar' da Cerrahlık Mesleği”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/423.

²⁹ Endülüslü tıp âlimidir. Cerrahi alanda getirdiği yeniliklerle tanınmaktadır. Tıp alanında *et-Tasrif* adıyla çok bilinen, büyük bir eser kaleme almıştır. bk. Esin Kahya, “Zehrâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/189.

³⁰ Gönül Güreşsever “Kıtab Al-Cerrâhiyet Al-Haniye (İstanbul Tıp Tarihi Enstitüsü Nüshası) Minyatürleri”, *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 15-20 X. 1973, Tebliğler: 3. Türk Sanatı Tarihi*, (İstanbul: Tercüman Gazetesi ve Türkiyat Enstitüsü, 1979), 772.

³¹ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, “Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrâhiyyetü'l-Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri”, 309.

³² Zehra Gençel Efe, “Şerefeddin Sabuncuoğlu, Cerrâhiyyetü'l-Haniyye, Hazırlayan: İlder Uzel, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1992), 2 Cilt”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (31 Ağustos 2019), 1059.

³³ Filiz Çağman, “Sultan Mehmet II Dönemine Ait Minyatürlü Bir Yazma: Külliyyat-ı Kâtibi”, *Sanat Tarihi Yıllığı* 6 (Ocak 1976), 335.

³⁴ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, “Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrâhiyyetü'l-Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri”, 306.

³⁵ Gençel Efe, *İslam Tıp Tarihi Gelişimi ve Kaynakları*, 116.

ikinci babta toplam 58 minyatür ve 146 cerrahi alet kullanılarak makalemize de konu olan kadın hastalıkları, sünnet etme gibi konuların yanında dış tedavileri, el ve ayak kesme gibi konular anlatılmış son babta ise 24 minyatür ve 11 cerrahi alet tasvir edilerek kırık ve çıkık tedavisi anlatılmıştır.³⁶ İkinci nüsha Fatih nüshası olarak bilinen Fatih Millet Kütüphanesinde bulunup Ali Emirî (öl. 23 Ocak 1924) tarafından kütüphaneye bağışlandığından Ali Emirî kitapları arasında 79 numarada kayıtlıdır.³⁷ İstanbul nüshası olarak da bilinen bu nüsha, iptidai bir üslupla işlenen minyatürleri ile minyatür sanatı açısından bir değer taşımazken Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in hattıyla orijinal nüsha olması nedeniyle önemlidir fakat bazı bölümleri noksanıdır.³⁸ Son nüsha olan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Nüshası ise Tıp Tarihi Anabilim Dalı Kütüphanesi 35/263 numarada kayıtlı olup minyatürleri klasik minyatür üslubu ile yapılmış ve metinle iyi tahsis edilmiştir.³⁹

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye Süheyl Ünver (öl. 14 Şubat 1986) tarafından 1939'da, Vecihe Kılıçoğlu (öl. 21 Ekim 1996) tarafından 1956'da neşredilmiştir. Çalışmamızda incelediğimiz *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'nin Paris nüshası esas alınarak hazırlanan eser ise Prof. Dr. İlder Uzel'e ait olup transkripsiyonu yapılarak 1992 yılında iki cilt olarak Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.⁴⁰ Tıpkıbasım olan ikinci ciltte metin, 15.2x22.9 ebatlarında kırmızı mürekkep ile çift çizgi içine alınmıştır. Ayrıca minyatürler de çift çizgi ile çerçeve içene alınırken minyatürler dışında ise herhangi bir bezeme kullanılmamıştır. Başlıklar ve önemli yerler kırmızı mürekkep ile kalan kısımlar ise siyah mürekkep ile yazılmıştır. Saman sarısı renginde kuşe kâğıda 206 varak olarak basılan eserde minyatür bulunmayan sayfalarda 17 satır kullanılırken minyatürlerin yer aldığı bazı sayfalarda ise satır sayısı 10'a kadar düşmüştür.

3. Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'deki Minyatür Özellikleri

Minyatürler gerek çizim şekilleri ve kullanılan boylarla, gerekse görünümüleriyle tasvir ettiği dönem hakkında bize önemli bilgiler veren bir belge niteliğindedir.⁴¹ Hakkında çeşitli kaynaklarda birden fazla tanım bulunmakla birlikte genel olarak minyatür; bir albümde toplamak veya kitap sayfalarındaki metni açıklamak amacıyla papirüs, parşömen ve fildişi gibi farklı malzemeler üzerine altın, gümüş yıldız ve suluboya ile yapılan, derinlik barındırmayan küçük resimler olarak tanımlanmaktadır.⁴² İnsan figürlerini ve diğer figürleri birbirlerini kapatmayacak şekilde dizmek, çizilen kişinin iriliğini önemine göre belirlemek, boyları fırça ile ışık-gölge tesiri kullanmadan sürmek minyatürün kendisine has başlıca özellikleri arasında yer almaktadır.⁴³ Minyatürü tasvir eden nakkaş ya da musavvirin kullandığı boylar, kâğıtlar ve teknikler ise yaşanan coğrafya ve zaman içerisinde imkânların da gelişmesiyle birlikte değişmiştir.⁴⁴

Çizildikleri dönemin özelliklerini adeta gözlerimizin önüne seren bu sanat dalı, geçmişten bugüne seramik ve el yazması eserler olmak üzere birçok alanda

³⁶ Gençel Efe, "Cerrahiyetü'l-Haniyye", 1060.

³⁷ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrahiyetü'l-Haniyye*, 1/28.

³⁸ Güreşsever "Kitab Al-Cerrahiyet Al-Haniyye (İstanbul Tıp Tarihi Enstitüsü Nüshası) Minyatürleri", 773.

³⁹ Özdemir, *Amasya Darüşşifası ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*, 99.

⁴⁰ Gençel Efe, "Cerrahiyetü'l-Haniyye", 1060.

⁴¹ Yasemin Sözer Sarac, "İslam Halklarının Sanatsal Anlatım Yöntemleri; 'Minyatür'", *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları = Islamic University of Europa Journal of Islamic Research* 4/1 (2011), 172-174.

⁴² F. Banu Mahir, "Minyatür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/118.

⁴³ İsmet Binark, "Türklerde Minyatür Sanatı", *Türk Kültürü* VIII/92 (1970), 532.

⁴⁴ Serpil Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, (İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 13.

kullanılmıştır. İslam'da Kur'an kaynaklı bir tasvir yasağının olmadığı bilinmektedir. Fakat Hz. Muhammed'in hadisleri çerçevesinde tasvirin yasak olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma ortamında tasvire duyulan ihtiyaç minyatür ile giderilmiştir. İşte geçmişi çok eskiye dayanan ve İslam'ın kabulü ile birçok el yazması eserde tercih edilen bu tasvir sanatının bolca kullanıldığı eserlerden birisi de *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'dir.

Bu eser İslam tarihi süresince minyatür kullanılarak hazırlanmış ilk tıbbi eser olarak tarihe geçmiştir.⁴⁵ Ayrıca Fatih Sultan Mehmet döneminde İslam tasvir geleneklerine göre yetişmiş olan yerli sanatkârlar tarafından resmedilmiş bir eser vardır ki bu da Bedüddin et-Tâcirî et-Tebrizî'nin 1455/1456 tarihinde kaleme aldığı *Dilsûz-nâme* isimli eserinin 860/1455-56 yılında Edirne'de kopya edilen nüshasıdır.⁴⁶ Ancak daha öncesinde 11.yy'dan itibaren Selçuklu döneminde antik eserlerin çevirilerin tasvirli olarak yapılmaya başlanmasıyla birlikte bir hekim olan Dioskorides'in yazmış olduğu *Materina Medica*'nın (*Kitâbü'l-Haşâiş Fi't Tıb*) ve Ahmed ibn el- Hüseyin ibn el-Ahnaf'ın atçılık ve baytarlık üzerine yazılan eseri *Kitab el-Baytara*'nın yapılan tercümelelerinin tasvirli nüshalarının mevcut olduğu da unutulmamalıdır.⁴⁷

Osmanlı devrinde ilk Türk Minyatür örneklerinin verildiği 15. yy'da *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* dışındaki el yazması eserlere ise yukarıda geçtiği üzere Tebrizî'nin *Dilsûz-nâmesi*, Ahmedî'nin *İskendernâmesi*, Kâtibî'nin *Külliyat-ı Kâtibisi* örnek verilebilir.⁴⁸ Bu eserlerde yer alan minyatürler ile *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'deki minyatürler karşılaştırıldığında, diğer üç eserde bulunan minyatürlerin konuları dolayısıyla daha detaylı ve olay örgüsü barındıran bir şekilde tasvir edildiği görülmüştür. Ayrıca Tebrizî'nin *Dilsûz-nâme* ile Kâtibî'nin *Külliyat-ı Kâtibi* isimli eserlerindeki minyatürlerin benzerlik gösterdiği, basit kompozisyonlar ve zayıf tekniklerle tasvir edildikleri, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'deki minyatürlerde bulunan kadın hekim ve hemşirelerin de yazılış amacı dolayısıyla diğer eserlerdeki minyatürler kadar estetik kaygı ile tasvir edilmediği görülmektedir.⁴⁹

Sabuncuoğlu Şerefeddin aynı zamanda sadece hekim olmayıp ressam ve hattattır.⁵⁰ O hekimliğinin yanında bu yetenekleri sayesinde *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'de cerrahi teknikleri açıklamak için minyatür sanatını kullanmıştır. Günümüzde *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'nin üç nüshasında yer alan minyatürlerin Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in kendisi tarafından tasvir edildiği veya ismi bilinmeyen nakkaş ya da nakkaşlara tasvir ettirdiği bilinmektedir.⁵¹ Paris nüshası incelendiğinde ise 15.yy'la ait olan bu eserin, dönemin önemli sanat merkezlerinden olan Edirne Nakkaşhanesi'nde yapılmış olma ihtimalini ortaya çıkarsa da o dönemde nakkaşhanede üretilen diğer az sayıdaki eserler ile üslup ve estetik yönden benzememesi, eserin tasvirlerinin tamamen Sabuncuoğlu Şerefeddin'e ait olduğunu ortaya koymaktadır.⁵² Yine hattat olması nedeniyle kendisine ait olmayan

⁴⁵ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrahiyetü'l-Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", 309.

⁴⁶ Çağman, " Sultan Mehmet II Dönemine Ait Minyatürlü Bir Yazma: Külliyat-ı Kâtibi", 335.

⁴⁷ Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995), 19-28.

⁴⁸ Sever, "15. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Minyatür Sanatı Üzerine Bir Değerlendirme", *Sanat Dergisi* 35 (2020), 154.

⁴⁹ Sever, "15. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Minyatür Sanatı Üzerine Bir Değerlendirme", 158-164.

⁵⁰ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrahiyetü'l - Haniyye*, 1/35.

⁵¹ Ruhi Konak-Ayşenur Ateşgöz, "Resimli Cerrahiye-i İlhaniyye Nüshalarının Osmanlı Resim Sanatı Açısından İncelenmesi", *Journal of Humanities and Tourism Research* 11/2 (2021) 362.

⁵² Önkol Ertunç - Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrahiyetü'l-Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", 316.

Gülşen-i Dibâ gibi manzum tıbbi eserlerden bazılarını yazıya geçirerek kopyalama imkânını bulduğu bilinmektedir.⁵³ Bu durum onun hekimliği kadar hat ve minyatür sanatçılığında da usta olduğunu göstermektedir.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'de yer alan minyatürler incelendiğinde bir üslup birliği görülmektedir. Ayrıca minyatürlerin çoğunda tedavinin uygulandığı yerin; XV. yy. da yapılan doğa tasvirlerine uygun olan tepeler, kayalar, ağaçlar ve bitkilerin bulunduğu yeşilliklerin arasında geçtiği görülmektedir.⁵⁴ İnsan figürleri anatomik olarak orantısız resmedilmiştir. Örneğin hekimin ya da hastaların üst bedenleri alt bedenlerine göre daha büyük çizilirken, bazılarında parmak sayısı dört bazılarında altı çizilmiştir.⁵⁵ Yine minyatürlerde cerrahi işlemin uygulanacağı organın vurgulanması için vücudun geniş veya dar çizildiği hatta daraltıldığı söylenebilmektedir.⁵⁶ Bunda elbette dönemin minyatürün şeklinden çok işlevinin ön plana çıkarılması etkili olmuştur.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'nin Paris nüshasında minyatürler lâl mürekkep ile çift cetvel içine alınmıştır. Bir diğer ifadeyle iki çizgi ile çerçeve içerisine alınmış, minyatüre dair açıklayıcı küçük notlar da yine bu cetvelin-çerçevenin içerisinde yer almıştır.⁵⁷ Ayrıca minyatürler incelendiğinde genelde insan figürlerinin ayak kısmı gibi bazı kısımlarının çerçevenin dışına çıktığı görülmektedir. Minyatüre ait olan bu eski özellik XV. ve XVI. yy. minyatür sanatında sıklıkla görülmektedir.⁵⁸ Bu bilgilere ek olarak minyatürlerde hasta, hekim, hekime yardımcı olacak hasta bakıcı veya hasta yakınları ve kenarlarda kullanılan servi ağacı gibi bitkiler dışında başka öğeler bulunmamaktadır. Ancak eserde sadece bir tasvirde ibrik kullanılması dikkat çekmektedir.⁵⁹

Çalışmamızdaki minyatürlere konu olan kadın hekim ve hemşireler çoğunlukla kadın hastalıkları ve çocukların vajinal rahatsızlıkları ile ilgili bölümlerde bulunan minyatürlerde tasvir edilmişlerdir. Kadın hastalıkları ve doğumla ilgili minyatürlerde hekim genel olarak kadın olmuş metinde ise hastalıkların tedavi edilmiş metotları, kullanılan alet ve ilaçlar detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Hasta gerek kadın olsun gerek erkek, hekimin müdahale ettiği organ açık bir şekilde ayrıntıları ile nakkaş tarafından çizilmiştir. Yine kadınlara cerrahi müdahalede bulunurken taassup gösterilmeksizin hekim erkek bile olsa hasta olan bölge minyatürde gösterilmiştir.⁶⁰ Ancak genel olarak vajinal rahatsızlıklarda hekimin kadın olarak tasvir edilmesi dönemin kadın hastalıklarına bakışını anlamamız açısından önem arz etmektedir. Osmanlı döneminde, kadında mahrem kabul edilen bölgelerin tedavisi için kadın hekim ve hemşirelerin yetişmesinde önemli aşama kaydedilmiştir. Bu durum aslında sadece Osmanlı devleti ile sınırlı değildir. Hz. Muhammed (s.a.v) döneminden itibaren İslam tıbbında Rufeide el-Ensâriyye, Esmâ bint Umeyy, Şifa binti Abdullah gibi kadın hekimler tarih sahnesinde

⁵³ İlder Uzel, "Bir Anadolu Efsanesi: Amasyalı Sabuncuoğlu", 120.

⁵⁴ Güreşsever "Kitab Al-Cerrahiyet Al-Haniyye Minyatürleri", 775.

⁵⁵ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrahiyetü'l Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", 314.

⁵⁶ Konak-Ateşgöz, "Resimli Cerrahiye-i İlhanîyye Nüshalarının Osmanlı Resim Sanatı Açısından İncelenmesi", 365.

⁵⁷ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrahiyetü'l Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", 312.

⁵⁸ Güreşsever "Kitab Al-Cerrahiyet Al-Haniyye Minyatürleri", 775.

⁵⁹ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrahiyetü'l Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", 315.

⁶⁰ Güreşsever "Kitab Al-Cerrahiyet Al-Haniyye (İstanbul Tıp Tarihi Enstitüsü Nüshası) Minyatürleri", 776.

yerini almıştır.⁶¹ Birçok İslam toplumunda ön plana çıkmasa hatta çoğunun isimleri bile bilinmese de gerek kadın hastalıklarının tedavisinde gerekse diğer tedavilerde kadın hekim ve hemşireler önemli bir yer tutmuştur.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye dönemin tıp uygulamalarını ortaya koyduğu kadar kültür tarihini anlamamız açısından da önemlidir. Öyle ki kadın figürlerinde XV. yy.'a ait Amasya ve yöresindeki taşra kadın kıyafetlerinin, kullandıkları başlıkların ve dönemde moda olan desenlerin tasvir edilmesi kültür tarihi için önemli noktalarır.⁶² Yine kadınların başörtülerinin üzerinde yer alan kaşbastıları ile belindeki kuşakların genelde aynı renklerle renklendirilmesi dönemin estetik zevkini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kadınların yer aldığı minyatürlerde dönemin güzellik anlayışını yansıtan badem gözler, başörtüsünün kenarından çıkan siyah zülüfler, benler, yay gibi kaşlar ve al yanaklar da dikkati çekmektedir. Anadolu da yaşayan kadınların bu tasvirleri bize tıp kitabında yer alan bu minyatürlerin sadece tıp alanı için değil kültür tarihi, coğrafya, sanat tarihi ve dini açılardan da tarihsel bir belge niteliği taşıdığını bir kez daha kanıtlamaktadır.

Minyatürlerdeki insan figürlerinin hepsinde aynı ten rengi kullanılmıştır. Bu kullanım bize o dönemin buğday tenli Anadolu insanının fiziksel özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Kıyafetlerde kullanılan renkler arasında benzerlikler bulunurken üzerlerinde yer alan desenlerde farklılıklar görülmektedir.⁶³ Elbiselerde ağırlıklı olarak kullanılan renkler arasında ise yeşil, turuncu, kırmızı, siyah, sarı ve mavi yer almaktadır. Bu renklerin kullanımı nakkaşın tercihi olabileceği gibi dönemin şartları neticesinde elde bu renklerin bulunmasından da kaynaklı olabilir.

Gerçeğe uygun olarak çizilen minyatürlerde kadın, erkek, genç, yaşlı ve çocuk ayırt edilmeksizin yer almıştır.⁶⁴ Hekim figürü genellikle oturarak, ayağındaki sivri uçlu pabuçlarıyla minyatürlerde betimlenmiştir. Ayrıca Karadenizli olmasından kaynaklandığı tahmin edilen uzun kemerli burnuyla, beyazlı grili uzun sakallarıyla ve kavuğu ile benzer şekilde tasvir edilmiş, daima sağ tarafta yer almış ve hastasıyla yardımcısından kendisini ayıran hususi bir kıyafet giymemiştir.⁶⁵

4. Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'deki Minyatürlerde Kadın Hekim Ve Hemşireler

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'nin Paris nüshasındaki minyatürler incelendiğinde eserde, çalışmamıza konu olan kadın hekim ve hemşirelerin yer aldığı toplam yedi minyatürün olduğu tespit edilmiştir. Müellifin, İlter Uzel tarafından Paris nüshası baz alınarak hazırlanan *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* adlı eserinde detaylı katalog bilgileri verilmediği için çalışmada sadece minyatürün yer aldığı sayfalar belirtilmiştir. Buna göre v.110b, v.112a ve v.112b'de bulunan minyatürlerin kenarında yazılan notlardan anladığımız üzere bu minyatürlerde üç kadın hekim bulunmaktadır.

⁶¹ Zehra Gençel Efe, "Hazreti Peygamber Döneminde Sağlık Bakım Uygulamaları ve İlk Müslüman Hemşireler", Sağlık Akademisi Kastamonu 4/3 (2019), 250-253.

⁶² Özdemir, *Amasya Dariüşşifası ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*, 117-118.

⁶³ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrahiyetü'l-Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", 315.

⁶⁴ Güreşsever "Kitab Al-Cerrahiyet Al-Haniyye Minyatürleri", 777.

⁶⁵ Önkol Ertunç - Deperler Mazi, "Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in Paris Bibliotheque Nationale'de Bulunan Cerrahiyetü'l-Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri", 315.

v.118b'de hastanın yanında tedaviyi gerçekleştiren bir kadın vardır. Metinde hekim olduğu belirtilmemesine karşılık dönemin şartları ve cerrahi işlemin zorluğu dikkate alındığında tedaviyi gerçekleştiren kadının ebe veya hekim olması gerekmektedir.

v.95b, v.121a ve v.122b'de yer alan minyatürlerde ise hekim erkektir. Minyatürlerde hekime yardımcı olan toplam üç kadın bulunmaktadır. Bu kadınların hasta yakını olma ihtimali olsa bile tedavi yöntemi dikkate alındığında hekime yardımcı olacak bir kişi gerekmektedir. Bu nedenle bu kadınların hemşire-ebe olma ihtimalleri daha yüksektir.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'de yer alan başında kaşbastı ve örtü ile tasvir edilen Anadolu kadınların yanağa kıvrılan zülüfleri badem gözleri temel alındığında, Uygur Miran duvar resminde bulunan kadınların tasvirleri ile benzerliği dikkate değerdir.⁶⁶ 15. yüzyılda yazılan el yazması eserlerdeki minyatürler incelediğinde ise *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'de kadının *Dilsûz-nâme* ile *Külliyat-ı Kâtibi*'de tasvir edilen kadınların aksine bir cariyeye, müzisyen ya da sevgili olarak değil bir meslek sahibi olarak da tasvir edildiğini görürüz. Yine *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'de minyatürler yazılış amacı nedeniyle edebi içeriği olan diğer minyatürlerde olduğu gibi yoğun bir olay örgüsüne sahip değildir.

Dilsûz-nâme ile *Külliyat-ı Kâtibi*'de yer alan kadın tasvirlerinin saç aksesuarları ile *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'de yer alan kadın tasvirlerinin saç aksesuarları arasında da farklılık bulunmaktadır. Diğer iki eserde saç aksesuarları külah şeklinde tasvir edilirken *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'de tasvir biraz değişikliğe uğramıştır. Daha çok Anadolu üslubuna sahip, saçın içine takılan hotozun üstüne bir örtü örtülüp kaşbastı ile bağlanmasıyla tasvir gerçekleştirilmiştir. Aynı yüzyılda yazılan bu eserlerdeki kadınların saç aksesuarları tasvirinde ki ortak nokta kenarlardan çıkan siyah zülüflerdir. *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'de kadın kıyafetleri ise daha renkli ve iri desenli kumaşlara sahip olup *Dilsûz-nâme* ile *Külliyat-ı Kâtibi*'de yer alan kadın kıyafetleri ile benzememektedir.⁶⁷ Kadınların yer aldığı bu dönemdeki minyatürleri tasvir edildikleri mekân bakımından karşılaştırdığımızda ise 15. yüzyılda minyatürlerde genel olarak mekânın saray ya da ev olduğunu, iç mekân tasvirlerinin daha detaylı yapıldığını görürüz. *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'deki minyatürlerde ise net bir mekân tasviri bulunmamaktadır.

4.1 Çocuklarda Kapalı Penis Ucu Tedavisi Tasviri

Çalışmamızda incelediğimiz *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'nin Paris nüshasındaki bu minyatür (v. 95b) ikinci babın elli beşinci faslında yer almaktadır. Minyatürde üç insan figürü bulunmaktadır. Bu insan figürleri metinde hasta olduğunu anlaşılan erkek çocuk, hekim ve hemşire olduğu anlaşılan kadındır. İnsan figürleri orantısız bir biçimde çizilmiştir. Yine minyatür sanatının özelliğine uygun olarak insan figürlerinin birbirini

⁶⁶ Hesna Haral, *Osmanlı Minyatüründe Kadın* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 7-8.

⁶⁷ Haral, *Osmanlı Minyatüründe Kadın*, 17-18.

kapatmayacak şekilde çizildiği ve renklerin ışık-gölge-boyut gibi kurallara bağlı kalınmadan kullanıldığı görülmektedir.⁶⁸

Metinde belirtilmeyen fakat hemşire olduğu anlaşılan kadın figürü hekime yardımcı olmaktadır. Buradaki görevi yüksek ihtimalle çocuğu sakinleştirip cerrahi işlem sırasında bir sorun çıkmaması için hareket etmesine mâni olmaktır. Bu minyatürden, kadının çocuğu kolunun altından kavrayarak tutması ve gülümsemesinden anlaşılmaktadır. Minyatürde dikkati çeken ilk orantı bozukluklarından birisi kadının olduğundan büyük bir şekilde tasvir edilen kolları ve omuzlarıdır. Bunun yanı sıra kadın figürünün, yanaklarından perçemlerinin gözüktüğü, başındaki enine çizgileri olan turuncumsu örtü detaylı bir şekilde çizilmiştir. Yeşilimtrak elbisesindeki desen ise hekimin gök mavisi elbisesinin deseniyle aynıdır.

Elinde metal bir alet bulunan, uzun sakalları olan hekim ise metinde belirtildiği üzere sırtüstü bir şekilde bacaklarını açarak yatan erkek çocuğun kapalı olan penis ucunu tedavi etmektedir. Burada doktorun gözlerinden tedaviye dikkatle odaklandığını anlayabilmekteyiz. Ayrıca o dönemin minyatür sanatının özellikleri arasında yer alan tasvirin cetvel dışına çıkışını hekimin dizleri ve pabuçları aracılığı ile görmekteyiz. Hekimin dizleri ve yeşil, sivri uçlu pabuçları minyatürün ortasından cetvel dışına çıkarılarak tasvir edilmiştir. Hekimin gök mavi elbisesinde bulunan turuncu kuşağı kavuğundaki turuncu detayla uyumludur. Ayrıca grili beyazlı sakalları kolunun hizasına gelmektedir.

Hasta olan erkek çocuğun ise yüzünden ne hissettiğine dair bir çıkarım yapılamamaktadır. Onun iri gözleri, kaşları ve burnu dikkatleri üzerine çekerek ifadeyi gölgelemektedir. Bu durum minyatürün bilinen özelliklerinden biri olan yüz ifadelerinin okunamamasından kaynaklanmaktadır. Vücudunun diz kapaklarının üst kısmı turuncu elbisesi ile kapalı olup diz kapaklarının aşağısı açık bir şekilde çizilmiştir. Hasta çocuğun elbisesi de minyatürde kullanılan renklerle uyumlu olup turuncu renk ile renklendirilmiştir.

Çocuklarda kapalı penis ucunun tedavisi ile ilgili olan bu minyatürde bulunan çiçek motifleri ile bezeme amacıyla yapılan çift kulplu, içerisinde çiçeklerin bulunduğu vazo dikkat çekmektedir. Buradan ise kitap her ne kadar bir tıp kitabı olsa ve içeriğindeki minyatürler cerrahi işlemlerle ilgili olsa da, insanın sanatta güzele ve iyiye meyilli olduğu, bunu konudan kopmadan bazen bir çiçek tasviri bazen de kültürel bir motifle yansıttığı yorumu yapılabilmektedir.

Sabuncuoğlu Şerefeddin, metne öncelikle hastalığın ne olduğunu açıklayarak başlamıştır. Buna göre bu fasıl; bazı oğlan çocuklarının anadan doğma penis deliğinin olmaması, bazılarının deliğinin dar olması veya deliğinin başka bir yerde olmasından kaynaklanan rahatsızlığı anlatmaktadır.⁶⁹ Sabuncuoğlu Şerefeddin metnin devamında ise bu hastalığın tedavisini anlatmaktadır. Tedaviye göre ilk önce penis, mibza (neşter) adı verilen bir aletle delinir sonrasında bu deliğin içerisine kalaydan bir mil sokulur.⁷⁰ Bağlanan bu mil üç dört gün hasta çocuğun üzerinde kalırken zaman zaman çocuğun

⁶⁸ Sibel Kurtoğlu- Gültekin Akengin, "15-16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Minyatür Sanatının İncelenmesi ve Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Güncel Sanat Pratiklerinde Yorumlamaları", 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum 11/33 (2022), 607.

⁶⁹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/280.

⁷⁰ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/280.

idrarını yapabilmesi için çıkarılarak sonrasında tekrar yerine takılır.⁷¹ Eğer çocuğun organının deliği darsa yine aynı tedavi yöntemi uygulanır.⁷² Metnin devamında deliğin bazen penisin başında değil de altında veya üstünde olabileceğinden, çocuğun doğru yöne idrarını yapamadığından ve bazen de gelen meninin rahme ulaşmadığından bahsedilmektedir.⁷³ Bu da hastalığın sadece küçük oğlan çocuklarında değil yetişkin erkeklerde de görüldüğünü göstermektedir. Bu durumda ise tedaviye göre penisin başı sol elle yukarı çekilir ve bir neşter yardımıyla penisin başı kalem açar gibi yontulur.⁷⁴ Sabuncuoğlu Şerefeddin ilgili metinde en son işlem esnasında kanama olursa durdurulması gerektiğini bunun için de yaranın üzerine ilaç konulması gerektiğini söyler.⁷⁵

4.2 Kadın Sünneti (Kadınlarda Klitoris Kesilmesi) Tasviri

Eserde v.110b' de yer alan ve ikinci babın yetmiş birinci faslında bulunan bu minyatürde kadınların sünnet edilmesi ve ferclerinde biten fazla etin kesilmesi gösterilmektedir. Minyatürde iki insan figürü bulunmaktadır. Bunlardan ilki minyatürün kenarında yer alan notlardan anlaşıldığı üzere hekim olan kadındır. İkinci insan figürü ise hasta olan kadındır. Minyatürde erkek figürünün bulunmaması yüksek ihtimalle kadının mahrem bölgesinin tedavi edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Hasta kadın sırtüstü uzanmış ve orantısız bir şekilde tasvir edilen kollarıyla elbisesinin etek uçlarından tutarak yukarıya çekmiştir. Burada sadece cerrahi işlemin yapılacağı belden aşağısı açık olup hastanın vücudunun geri kalan kısmı kapalıdır. Suluboya kullanılarak yapılan minyatürde nakkaş tedavinin anlaşılabilmesi için hastanın organlarını açık bir şekilde resmetmiş olmalıdır. Hastanın turuncu elbisesi sarı puantiyelerle süslenmiştir. Başındaki örtüsü ise bu sefer tam tersi olacak şekilde elbisesindeki puantiyelerin rengine uygun olarak nakkaş tarafından sarıya boyanıp turuncu desenlerle süslenmiştir. Başındaki kaşbastının⁷⁶ beline kadar uzanan uç kısmı da dikkat çekmektedir. *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'de minyatürlerdeki kadınlarda görülen kaşbastılara daha önceki zamanlarda yapılan sanat eserlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin Büyük Selçuklu Dönemine ait Rey'de bulunan ve Metropolitan Museum of Art'da sergilenen 12-13. yy. 'da perdah tekniğinde yapılmış olan bir tabaktaki kadın

⁷¹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/280

⁷² Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/280

⁷³ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/280

⁷⁴ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/280

⁷⁵ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/281

⁷⁶ Grekçe, Diadima (etrafına bağlamak fiilinden), Latince Diademme ve Osmanlılarda ise didim veya kaşbastı diğer bir ifadeyle çevre bağı kadın ve erkeklerin saçlarını tuturmaya yarayan bir bant olarak kullanılmıştır. Tarihi çok eskiye dayanan kaşbastının günümüzde Anadolu'da örneklerine rastlanılmaktadır. Özellikle Yörük kadınları baş süsü olarak kaşbastıyı hala kullanmaktadırlar. bk. Nurhayat Berker, "Kaşbastı (Diadem) ", *Türk Etnografya Dergisi* 63, (1973), 9-12.

tasvirinin de başında bir inci sırası ve ortasında taş ile süslenen kaşbastı bulunmaktadır.⁷⁷ Bu durum bize Büyük Selçuklu devrinin kıyafet geleneğinin Osmanlı Devleti döneminde birtakım değişikliklerle devam ettiğini ve tasvirlere yansıdığını göstermektedir.

Başı enine çizgilerle yeşil bir örtü ile örtülü olan hekim ise elinde metal bir alet ile hastanın organından çıkan et parçasını kesmeye hazırlanmaktadır. Badem gözleri pür dikkat hasta olan kadına yönelmiş vaziyettedir. Hekimin mavi olan kaşbastısı kuşağı ile uyum içindedir. Ayrıca hekim tasvirinde, hasta olan kadının kolları ve omuzlarındaki kadar bir orantısızlık göze çarpmamaktadır. Sarı olan elbisesi yeşil, turuncu ve siyah renkler ile desenlendirilmiştir. Burada hastanın elbisesi ile hekimin elbisesinin renkleri arasında ahenk vardır. Bu o dönemde nakkaşın elinde bulunan renklerden kaynaklamış olabileceği gibi kasıtlı olarak da yapılmış olabilir. Yine kadın hekimin ayağında hastanın ayağında olduğu gibi bir pabuç bulunmamaktadır.

Minyatürün sağ üst kısmında, cetvelin içerisinde yer alan notlar tedavinin anlaşılması açısından önemlidir. Çerçeve içerisinde sağda yazılan bu notlarda “suret-i tabibe”, “suret-i alile” ve şekl-i alet” kelimeleri yazılı olup minyatürdeki kadın hasta, doktor ve kullanılacak aletlere işaret edilmektedir. Hesna Haral tarafından yazılan Osmanlı *Minyatüründe Kadın* (*Levni Öncesi üzerine Bir Deneme*) isimli yüksek lisans tezinde bu notlara ve önemine yer verilmiştir.⁷⁸

Sabuncuoğlu Şerefeddin, bu bölümde bazı kadınların ferclerinde Türkçe tılak adı verilen klitosirinin büyük olduğunu belirtir.⁷⁹ Devamında bu kişilerin erkekler gibi cima ettiğini, avretlerinin büyük olduğunu ve çirkin gözüktüğünü, hekimlerin de buna nazar dediklerini ekler.⁸⁰ Sabuncuoğlu Şerefeddin bu durumda Arapların bunu kestiklerini söyler.⁸¹ Metinde geçtiği üzere bu fazlalığı kesmenin yolu ya elle ya da aletle tutularak fazlalığın yukarıya çekilip kesilmesidir ki burada derinden kesmemeye dikkat edilmesi gerektiği özellikle belirtilir.⁸² Tedavide kesme işleminin ardından kan boşalınca yaraya ilaç sürülür.⁸³ Sabuncuoğlu Şerefeddin, metnin devamında fazlalık olan etin bazı kadınlarda rahmin içerisinde bazı kadınlarda da rahmin dışarısında bulunduğunu, eski hekimlerin buna maraz-zenebi dediklerini yine bunun tedavisinin de fazlalığı kesmek olduğunu belirtir.⁸⁴

4.3 Ferci Kapalı Doğan Kız Çocuklarının Tedavisi Tasviri

⁷⁷ Nurhan Atasoy, “Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme”. *Sanat Tarihi Yıllığı* 4 (Şubat 1971), 111-113.

⁷⁸ Haral, *Osmanlı Minyatüründe Kadın*, 16.

⁷⁹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Ĥâniyye*, 1/300.

⁸⁰ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Ĥâniyye*, 1/300.

⁸¹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Ĥâniyye*, 1/300.

⁸² Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Ĥâniyye*, 1/300.

⁸³ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Ĥâniyye*, 1/300.

⁸⁴ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Ĥâniyye*, 1/300.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'de v.112a'da, ikinci babın yetmiş ikinci faslında geçen bu bölümde vajinası kapalı veya atrezik çocukların tedavi edilmesi anlatılmış ve minyatür ile tedavi yöntemi gösterilmiştir. Bu minyatürde Resim 1'de olduğu gibi üç insan figürü kullanılmıştır. Birinci resimden farklı olarak buradaki orantsız olarak tasvir edilen üç insan figürü de kadındır.

İlk insan figürü, minyatürün kenarında yazan kısa notlardan anlaşıldığı üzere başı örtülü ve turuncu üzerine sarı ve kırmızı işlemlerin olduğu bir elbise giymiş olan kadın hekimdir. Kadın hekim hastaya yönelmiş ve iki elini hastanın kadın organına koyarak kapallığı açmaya çalışmaktadır. Kuşağı ile uyumlu yeşil bir başörtüsü örtmüştür. Alın etrafında hemşirede gözüktüğü gibi saçlarından bukleler görünmektedir. Kırmızı, sivri uçlu ve dönemin moda anlayışını yansıtan pabuçlarını ise çıkartarak yan tarafa koymuştur. Buna karşılık hastanın ve yanındaki kadının pabuçları görülmemektedir.

İkinci insan figürü olan hasta kız minyatürde gülümser bir vaziyette sırtüstü yatarak eteklerini toplamıştır. Saçlarının gözüktüğü turuncu başörtüsü ile bağlı olan başını hemşire ya da yakınının dizine yaslamıştır. Morumsu elbisesi ve sarı kaşbastısı ise dikkat çekicidir.

Minyatürdeki son insan figürü büyük ihtimalle hemşire olmakla birlikte, hastanın yakını olma ihtimali de vardır. Fakat işlemin ne kadar hayati öneme sahip olduğu göz önüne alındığında, hemşire olması ihtimali daha güçlü görülmektedir. Zira bu derece ağrılı ve kanamalı işlemlerin tek hekim tarafından gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı, metinde açıkça ifade edilmese de, bu kadınların hasta yakını olmasından çok, hemşire olması kabul edilmektedir. Bu nedenle hemşire, hekime yardımcı olmak için elini çocuğun kolunun altından geçirerek kızın hareket etmesini engelleyecek şekilde onu tutmaktadır. Minyatürlerde genel olarak yüzler ifadesiz çizilmişse de bu minyatürde hemşirenin yüzündeki tebessüm okunabilmektedir. Bu tebessümden hareketle onun hasta olan kıza espriler yaparak veya konuşturmaya çalışarak rahatlatmaya çalıştığı yorumu yapılabilmektedir. Oldukça orantsız çizilen bu hemşire tasviri koyu yeşil üzerinde sarı desenlerin bulunduğu bir elbiseye sahiptir. Yine perçemlerinin gözüktüğü, enine çizgilere sahip, elbisesinin kuşağı ile uyumlu turuncu bir başörtüsüne ve mavi bir kaşbastıya sahiptir. Badem gözleri de dikkatle doktora yönelmiştir.

Bu üç insan figürünün arasında bir erkek figürü bulunmamaktadır. Bu durum kadın hastalıklarının tedavisinde hekim ve hasta bakıcıların genellikle kadınlardan seçilmesinden kaynaklanmıştır. Bu da bize o dönemde kadın hekim ve hemşirelerin mevcut olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Ayrıca yukarıda yer alan ikinci minyatürde görüldüğü üzere bu tür rahatsızlıklarda kadın büyükse veya tedavide başka bir kişiye ihtiyaç duyulmuyorsa genelde iki kadın figürü kullanılmıştır. Ancak v.99a, v.100a, v.102b, v.108b ve v.110a'da kadın hastalıklarının tedavilerinde hekim erkek olarak tasvir edilmiştir. Birinci minyatürdeki gibi küçük çocukların tedavisinde veya tek bir kişinin yeterli olmadığı tedavilerde ise kadın veya erkek hekime yardımcı olacak bir kişi daha bulunmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta eğer hasta kadın veya kız ise rahatsızlığı da vajinal kaynaklıysa genellikle hekimin ve yardımcısının kadın olmasıdır. Minyatürün sağ üst köşesinde cetvelin içerisinde yer alan ve tedaviyi açıklayan notlar da diğer minyatürlerdeki gibi dikkati çekmektedir.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'de yer alan bu minyatürün metninde Sabuncuoğlu Şerefeddin bu hastalığa hekimlerin retaka dediklerini söylemektedir.⁸⁵ Bu hastalığa sahip çocukların avret yerlerinde ferc deliği kapalı veya dar olmaktadır.⁸⁶ Bu durum doğuştan ya da sonradan meydana gelebildiği gibi bazı durumlarda fazlalık olan etin deliği kapatmasıyla da meydana gelebilmektedir.⁸⁷ Sabuncuoğlu Şerefeddin, bu rahatsızlığın kadını; cimadan, hamile kalmaktan ve oğlan doğurmaktan engellediğini öyle ki bazen hayızı bile engellediğini belirtmektedir.⁸⁸ Devamında ise bu rahatsızlığın tedavisini anlatmaya başlamaktadır. Bu durumda hasta sırtüstü yatırılır, iki ayağı yukarıya kaldırılarak bacakları ayrılır, hekim iki başparmağı ile bu ferici ayırır ve kapalı yeri açar.⁸⁹ Metinde belirtildiği üzere yaraya zeytinyağına batırılan bir yün konulur ve sonrasında yara mersin yaprağına benzeyen bir alet ile kontrol edilir.⁹⁰ Sabuncuoğlu Şerefeddin bu esnada fazlalık olan bir et olursa kesilmesi gerektiğini de ekler.⁹¹ Kesilmesi durumunda ise aḳāḳiyā ve ḳardaş ḳanı gibi bitkiler dövülerek yumurta akı ile yoğrulur ve kesilen yere konularak kanama durdurulur.⁹² Sabuncuoğlu Şerefeddin metinde son olarak bu yaraya merhem sürüldüğünü fakat bazen verem-i seretāni adı verilen bir hastalığın oluşabileceğini, bu bölgenin de katılaşıp renginin bozulabileceğini belirtir.⁹³ Tarif edilen bu tedaviler; dönemin tedavi yöntemlerini, kullanılan ilaçları ve coğrafyanın sahip olduğu bitki çeşitliliğini göstermesi açısından da önemlidir.

4.4 Vajinadaki Basur, Siğil ve Kızıl Sivilcelerin Tedavisi Tasviri

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'de ki bu minyatür (v.112b) kitabın ikinci babının yetmiş üçüncü faslında yer almaktadır. Minyatürde karşımıza yine yazılan kısa notlardan anladığımız üzere bir kadın hekim ve bir kadın hasta olmak üzere iki insan figürü çıkmaktadır. Kadın hastalıklarının tedavisine dönük bir işlem yapılması ve o dönemde kadın hekimlerin mevcut olmasından kaynaklı işlem bu şekilde kadın figürleriyle tasvir edilmiştir.

Hekimin mavi kaşbastısı ve enine çizgili, turunculu kırmızılı bir başörtüsü bulunmaktadır. Elindeki metal alet yardımı ile sırtüstü yatıp bacaklarını kendisine doğru çekerek eteğini toplayan hastanın organında bulunan siğili veya yarayı dibinden kesmeye hazırlanmaktadır. Badem gözleri yapacağı işleme konsantre olmuş şekilde hastaya bakmaktadır. Açık tonlardaki elbisesi mavi çizgiler ve çiçeğe benzeyen kırmızı

⁸⁵ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/300.

⁸⁶ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/300.

⁸⁷ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/301.

⁸⁸ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/301.

⁸⁹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/301.

⁹⁰ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/301.

⁹¹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/301.

⁹² Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/301.

⁹³ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/301.

desenler ile süslenmiştir. Başörtüsünün ucundaki yeşil kısım dikkatleri çekmektedir. Elbisesindeki sarı kuşak serpuşu ile uyumludur. Ayağında ise pabuçları yoktur.

Hasta kadın hekime göre daha orantısız bir biçimde çizilmiştir. Hastanın yüzü tebessüm eder şekilde tasvir edilmiştir. Vücudunun üst kısmı örtülü olup belden aşağısı açık ve net biçimde nakkaş tarafından çizilmiştir. Turuncu elbisesi sarı desenler ile süslenmiştir. Enine çizgili yeşil başörtüsü elbisesiyle uyum içindedir. Kadın hekim gibi onun da ayaklarında pabuçları bulunmamaktadır. Badem gözlerinden, yüzünde her ne kadar tebessüm olsa da bakışlarını başka yöne odaklayarak dikkatini dağıtmaya çalıştığı yorumunu yapabiliriz.

Sabuncuoğlu Şerefeddin, metne ilgili babın hastalığın basurdan kan gelmesi veya basurda siğil olması ve bu rahatsızlığın çeşitlerinin belirtileri, ilaca cevap verenler ve vermeyenlerle ilgili olduğunu açıklayarak başlamıştır.⁹⁴ Devamında ise basur, siğil veya sivilcenin rahmin içinde görülmediği durumlarda demir ile müdahale edilmeyeceğini belirtmektedir.⁹⁵ Fakat basur, siğil veya sivilce görünür bir yerdeyse hastanın soğuk bir yere alınacağını, sonra bir alet veya irice bir bizle ya da minkâş (penset veya cımbız) adı verilen aletle tutularak dibinden kesileceğini, kanında yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı gibi durdurulacağını söylemektedir.⁹⁶ Sabuncuoğlu Şerefeddin sonrasında kadının bir saatten sonra ayaklarının soğuk suya sokulacağını, kan durmazsa da sumak, nar kabuğu ve mâzûnun suda kaynatılacağını, hastanın da bunun içerisine oturtulacağını belirtmektedir.⁹⁷ Devamında arpa unu, bal ve sirkenin yoğurularak hastanın arkasına yakı olarak konulacağı belirtilmektedir.⁹⁸ Sabuncuoğlu Şerefeddin, kanın hala kesilmemesi durumunda ise hastanın arkasına ve beline şişe çekileceğini, sonrasında tarasis (yaban turpu) özsuğu lisânü'l hamel özsuğu ve böğürtlen özsuğunun şarap ile birleştirip yün üzerine dökülerek yaranın üzerine konulacağını söylemektedir.⁹⁹ Şişlik ininceye kadar bu tedavinin devam edeceğine, bu şişliklerinde hâsâ otunun başına benzediği de eklenmiştir.¹⁰⁰ Sabuncuoğlu Şerefeddin, son olarak bu siğillerin görünür yerde olması durumunda şinnâre (ekartör veya rekraktör) çekilerek kesileceğini ve merhem ile ilaçlanacağı söyleyerek bölümü bitirmektedir.¹⁰¹

4.5 Ana Rahminde Ölen Bebeğin Kürtajı Tasviri

⁹⁴ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/302.

⁹⁵ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/302.

⁹⁶ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/302.

⁹⁷ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/302.

⁹⁸ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/302.

⁹⁹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/302.

¹⁰⁰ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/302.

¹⁰¹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/302.

Çalışmamızda incelediğimiz kitabın (v.118b) ikinci babının yetmiş yedinci faslında geçen minyatürde ana rahminde ölen bebeğin nasıl doğurulacağı tasvir edilmiştir. Minyatürde biri kadın hekim diğeri hasta kadın olmak üzere iki insan figürü bulunmaktadır. İnsan figürlerinin yüzlerindeki ifadelerden duygu durumları tam olarak anlaşılmasa da ortada bir vefatın olması dolayısıyla üzüntülü bir ortamın olduğu söylenebilir. Ayrıca minyatürün tasvir edildiği ortamdan hareketle cerrahi işlemin gerçekleştiği yerin, bir ev içi olduğu söylenebilir.

Kadın hekim metinde belirtildiği üzere cerrahi aletleri kullanarak ölü bebeği anne karnından çıkaracaktır. Kollarını sıyırması, hastadan daha aşağı bir yerde oturmuş, gözlerini hastaya yönelmiş bir vaziyette tıbbi müdahaleye hazırlanmaktadır. Kadın hekim, az desenli turuncu bir elbise giymiş, mavi kuşağı ile uyumlu olan bir örtü takmıştır. Tıpkı hastada olduğu gibi kadın hekimin vücudun da özellikle de kollarındaki orantısızlık göze çarpmaktadır.

Hasta kadın, hekimden yüksek bir yere oturmuş ve bacaklarını kendisine doğru çekip yana açarak elbisesini elleriyle yukarıya çekmiştir. Hasta doktora değil, yan tarafa bakmaktadır. Bebeğini kaybeden kadının kalın kaşları ve alnındaki ben dikkatleri çekmektedir. Enine çizgileri bulunan elbisesinde başka bir desen kullanılmamıştır. Başını örttüğü turuncu başörtüsünün yanlarından bukleleri çıkmıştır. Nakkaş burada cerrahi işlemin daha iyi anlaşılabilmesi adına hastanın organlarını yine net bir şekilde resmetmiştir.

Minyatürde kullanılan dekoratif unsurlar dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki sağ üst köşede bulunan vazodur. Vazonun figürlerin üstünde ve havada durması nakkaşın arka fonu zemin olarak kabul ettiğini ve minyatürün özelliği olan derinlik olgusunu kullanmadığı bize göstermektedir.¹⁰² Nakkaşların bu tür bezemeleri genelde tasvirdeki boşlukları doldurmak amacıyla yaptıkları bilinmektedir. Ancak dönemin Türk evleri göz önüne alındığında duvarlarda bu tarz vazoda bulunan çiçek demetleri gibi nakışların bulunduğu bilinmesi sanat tarihi açısından tasvirin anlaşılması adına önem arz etmektedir. İkinci dekoratif unsur kadın hekimin yanında bulunan ibriktir. Metal görümlü bu ibrik o günün şartlarında hijyenin sağlandığını bize anlatmak açısından önemlidir. Sarı çubuklar ve kenarında yer alan başlıklar ise bize hastanın oturduğu yerin ahşap konstrüksiyonlu bir sedir olabileceğini çağrıştırmaktadır. Son olarak dikkati çeken dekoratif unsur ise sarı çubukların aşağısında yer alan nişdir. O dönemlerde yaygın olan ve genelde duvarda veya sedirlerin altında eşyaların saklanması için kullanılan kısım minyatürde bir niş motifi ile tasvir edilmiştir.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'de yer alan bu minyatür tedavide kullanılacak aletlerin tanıtılması amacıyla tasvir edilmiştir. Sabuncuoğlu Şerefeddin de ilgili bölüme bu faslın aletleri gösterdiğini ve anne karnında ölen bebeklerin çıkarılmasında bu aletlerin kullanıldığını belirterek metne başlamıştır.¹⁰³Devamında ise aletleri tanıtmıştır. Örneğin eserde gösterilen aletlerden birisinin abanoz ve şimşir ağacından yapıldığını ve tedavide kullanılacak aletlerin kalınlıklarının, uzunluklarının ve eninin nasıl olması gerektiğini açıklamıştır.¹⁰⁴

¹⁰² Konak- Ateşgöz, "Resimli Cerrahiyye-i İlhaniyye Nüshalarının Osmanlı Resim Sanatı Açısından İncelenmesi", 364.

¹⁰³ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/309.

¹⁰⁴ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/309.

4.6 Anüs İmperferasyonu İle Doğan Çocukların Tedavisini Gösteren Tasvir

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'de ki bu minyatür v.121a'da yer almaktadır. İkinci babın yetmiş dokuzuncu faslında bulunan minyatürde makatı kapalı olan çocuğun tedavisi yani günümüz tıp terimi ile anüs imperferasyonu (anüsten içerde mesane) tedavisinin uygulandığı görülmektedir. Minyatürde hemşire kadın, hekim ve hasta çocuk olmak üzere üç insan figürü bulunmaktadır.

Hemşire ya da hekim yardımcısı kadın figürü, erkek çocuğun kollarından ve başından tutarak hareket etmesini önleyerek hekime yardımcı olmaktadır. Hekim elindeki uzun bir çubuk yardımı ile dikkatlice hastaya bakmaktayken, yüzündeki tebessümle birlikte kadının gözleri de doktora odaklanmış vaziyettedir. Minyatür, hastalığın özelliğini göstermesi ve ilmi amaç ile yapılmış olmasından dolayı da diğer minyatürlerde olduğu gibi basit, teknik yönü zayıf, taşra üslubu ile tasvir edilmiştir.¹⁰⁵ Bunu kadın figürünün orantısız ve olduğundan kalın gösterilen kollarından da anlamaktayız. Turuncu elbisesinin üzerinde kırmızı, sarı ve mavi renkler kullanılarak desenler verilmiştir. Kenarlarından siyah buklelerinin gözüktüğü yeşil başörtüsüne enine siyah çizgiler ve siyah noktalı sarı kenarla hareketlilik kazandırılmıştır. Turuncu serpuşu ise elbisesi ile uyum içindedir. Minyatürdeki kadında dikkati çeken diğer şey alnındaki siyah noktadır. Bu büyük ihtimalle bir ben ya da Hintlilerin kullandığı bindi tarzı bir dövme olmalıdır. Yüze süsleme amacı ile de yapılmış olma ihtimali olan ve sanat tarihinde yer alan eserlerdeki tasvirlerle yansıyan yüzdeki siyah-kırmızı renklerin kullanımına önceki devirlerde de rastlanmaktadır. Örneğin Kaşgarlı Mahmud, 11. Yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu ve diğer Türk devletlerinde kullanılan kılık-kıyafet ile ilgili bilgilere de yer verdiği *Divanü Lûgat-it Türk* adlı eserinde zülûf ve kâkülün kullanımın moda olduğuna, kadınların yanaklarına kırmızı boya sürdüklerine yer vermektedir.¹⁰⁶ Hemşire figürünün ayaklarında ise hekimin aksine pabuç bulunmamaktadır.

Hasta olan erkek çocuk figürü iri gözleriyle yan tarafa bakmaktadır. Enine çizgili mavi elbisesini cerrahi işlemin uygulanacağı yere kadar kaldırmıştır. Yüzünden tam olarak hissettiği duygu anlaşılmamaktadır. Elleri kadının dizlerindeyken ayağının birini hekimin dizine dayamıştır.

Hekim figürü dikey çizgilere sahip, hareketli ve renkli bir elbise giymiştir. Ayağındaki pabuçları, turuncu kuşağı ve kavuğundaki turuncu detay uyum içerisinde. Uzun sakalları ile uzun burnu dikkat çekmektedir. Başını yana eğerek dikkatlice tedaviye odaklanmış, bir eliyle de çocuğun kalçasından tutmuştur. Çocuğu tutmasındaki amaç büyük ihtimalle tedavi sırasında hastanın acısının çok olacağından hareket etmesini engellemektir.

¹⁰⁵ Çağman, " Sultan Mehmet II Dönemine Ait Minyatürlü Bir Yazma: Külliyyat-ı Kâtibi", 335.

¹⁰⁶ Atasoy, "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", 137.

Doktorun arkasında bulunan bitki tasviri ise tedavinin açık alanda yapıldığı izlenimi hissettirmektedir. Ancak nakkaş burada açık havada olabileceği gibi minyatürdeki boşluğu doldurmak ve süslemek amacıyla da bitki motifini eklemiş olabilir. *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* 'de yer alan minyatürler genel olarak incelendiğinde bitki motifleri; çiçekli basit bitkiler, hurma ve servi ağacından oluşmakta, bitkilerin üzerindeki yaprak ve gonca tasvirleri de belli bir düzene göre boyanmaktadır.¹⁰⁷

Sabuncuoğlu Şerefeddin, bu bölümde metne bazı oğlan çocuklarının anüsünün doğuştan kapalı olarak yani anüste delik olmadan dünyaya geldiğini belirterek başlamıştır.¹⁰⁸ Metnin devamında bu rahatsızlığın tedavisini anlatmaya başlamaktadır. Buna göre eğer zar ince ise hekim iki başparmağı ile bu zarı yırtarak kapalılığı giderir.¹⁰⁹ Zarın kalın olup yırtılmadığı durumlarda da hekim, neşteri makata değdirir ve yünden bir fitil yaparak bunu zeytinyağı veya şarapla anüse sokar ve merhemle ilaçlar.¹¹⁰ Tedaviden sonra anüsün tekrar birleşmesinden korkulduğu durumlarda kalaydan bir lüle anüse koyulur ve bu kalay uzun süre anüste kalır.¹¹¹ Çocuğun büyük abdestini yapacağı zaman lüle çıkarılır fakat sonrasında tekrar yerine konulur.¹¹² Sabuncuoğlu Şerefeddin, metnin devamında anüsün karha yani yara sebebiyle bitişik olması veya veremden dolayı kapanması durumunda ise burada bir et bittiğinden, tedavisinin de lüle ve merhem ile yapılacağından bahseder.¹¹³ Son olarak anüs imperferasyonunun tedavisini anlatan bu bölüm Sabuncuoğlu Şerefeddin 'in "Kim şifâ bula in-şâ'-allâhu te'âlâ"¹¹⁴ duasıyla sona ermektedir.

4.7 Anüsteki Fissürün Tedavisi Tasviri/

Kitabın ikinci babının sekseninci bölümünde yer alan bu minyatür (v.122b), v.121a'da yer alan minyatüre oldukça benzemektedir. Yine bir hekim, bir kadın ve hasta bir erkek çocuk olma üzere üç insan figürü minyatürde yer almaktadır. Kıyafetlerinde genellikle ton farkı bulunmaktadır. Kadının ve hekimin elbiseleri v.121a'da yer alan minyatüre göre daha canlı tonlarla renklendirilmiştir. Fakat bu durumun renklendirme kaynaklı olabileceği gibi zaman içerisinde gerçekleşebilen yıpranma kaynaklı olabileceği de unutulmamalıdır. Kadının kollarındaki orantısızlık bu minyatürde de devam etmektedir. Bitki tasviri ise v.121a 'da olduğu gibi hemen hekimin arkasında bulunmaktadır.

¹⁰⁷ Konak - Ateşgöz, "Resimli Cerrahiyye-i İlhaniyye Nüshalarının Osmanlı Resim Sanatı Açısından İncelenmesi", 366.

¹⁰⁸ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/315.

¹⁰⁹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/315.

¹¹⁰ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/315.

¹¹¹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/315.

¹¹² Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/315.

¹¹³ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/315.

¹¹⁴ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/315.

Bu minyatürde v.121a'dan farklı olarak makatta bulunan çatlak veya yırtığın tedavisi tasvir edilmektedir. Hemşire ya da hekime yardımcı olan kadın iri gözleri ile hekime bakmakta, olduğundan kalın olan kolları ile çocuğun hareket etmemesi için onu kollarından ve başından tutmaktadır. v.121a'da ki gibi burada da kadının alnındaki nokta ve koyu siyah buklemi göze çarpmaktadır. Hekim ise elindeki uzun metal çubukla tedaviyi uygulamaktadır.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye 'de kadın hekim ve hemşirelerin yer aldığı bu son minyatürün metnine ise Sabuncuoğlu Şerefeddin yine hastalığın ne olduğunu açıklayarak başlamaktadır. Buna göre bu rahatsızlık insanın anüsünde olmaktadır.¹¹⁵ Bu katı bir cisim olup bir süre sonra delinirse içerisinden irin ya da ak beyaz bir rutubet akmaktadır.¹¹⁶ Sabuncuoğlu Şerefeddin devamında bu nevâşirün bağırsaktan tarafa deliği olduğunu, bazen bağırsağı delip içeriye geçtiğini bunun belirtisinin de kişinin tuvaletini yaparken bu delikten sıvı ve gaita gelmesi olduğunu açıklar.¹¹⁷ Hatta bazen bağırsak parazitinin görüldüğünü de bu belirtiler arasına ekler.¹¹⁸ Metinde geçtiği üzere bu fissür bazılarının erkeklik organı ve testisinde bulunurken bazılarının mesanesinde ya da kuyruk kemiğinin tarafında bulunabilmektedir.¹¹⁹ Sabuncuoğlu Şerefeddin, deliğin içeriye geçip geçmediğini anlamak için bakırdan bir milin sokulması gerektiğini söyler.¹²⁰ Devamında eğer bu mil eğri giderse ince kurşundan bir milin ya da at kılından yapılmış bir fitilin sokulması gerektiğini belirtir.¹²¹ Sonrasında hekimin parmağını hastanın anüsüne sokması gerektiğini, soktuğunda eline milin ucu gelirse deliğin içeriye geçtiğini, milin ucunu hissedemezse de deliğin içeriye geçmediğini ekler.¹²² Sabuncuoğlu Şerefeddin bu bilgileri verdikten sonra metine cerrahi aletler ile tedavinin nasıl yapılacağını açıklayarak devam eder ve dua ile ilgili bölümü sonlandırır.

Sonuç

İslam kültür ve medeniyeti kadim geçmişiyile günümüze ışık tutan, yol gösteren birçok eser bırakmıştır. İslam tıp tarihine ait eserler ise tarihin tozlu raflarından çıkarak birçok araştırmaya çeşitli yönlerden konu olup, günümüzde hala önemini korumaya devam etmektedir. İslam tıp tarihinde araştırılmaya değer konulardan birisi de Sabuncuoğlu Şerefeddin ve onun yazmış olduğu *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* adlı eseridir.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye hakkında çeşitli makaleler ve kitaplar yazılmış olmakla birlikte içerisinde kadın hekim ve hemşirelerin yer aldığı minyatürlerin hususi olarak bir çalışmaya konu olmadığı görülmüştür. İslam tıp tarihinde kadın hekim ve hemşirelerin önemini, eserdeki minyatürleri sanatsal açıyla birlikte yorumlayarak anlatma bu çalışmayı yazma amacımız olmuştur. Öyle ki *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* her ne kadar bir tıp kitabı olsa da araştırmacılar ve okuyucular onu incelediğinde tıp, cerrahi, sanat tarihi, dil kullanımı, yöresel motifler gibi birçok alanda bilgi sahibi olabileme imkânı bulabilmektedir.

¹¹⁵ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/316.

¹¹⁶ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/316.

¹¹⁷ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/316.

¹¹⁸ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/316.

¹¹⁹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/316.

¹²⁰ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/316.

¹²¹ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/316.

¹²² Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, 1/316.

Amasya’da doğan ve orada hayatı gözlerini kapatan Sabuncuoğlu Şerefeddin ‘in yazmış olduğu bu eser gerek içeriği gerekse içinde yer alan minyatürler ve cerrahi aletlerin resmiyle adeta döneminde çığır açmıştır. Eserde hasta olan organ nakkaş tarafından açık bir şekilde tasvir edilmiş bu da metnin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Minyatürlerde yer alan kadın hekim ve hemşireler incelendiğinde onların genellikle çocuk hastalarda hekime yardımcı olduğu veya kadın hastalıklarının yer aldığı ikinci babda hekim ve hemşire olarak yer aldığını görmekteyiz. Dönemin koşulları, dini ve kültürü göz önüne alındığında bu gayet normal karşılanmaktadır. Çünkü vajinal bölgede yer alan hastalıklar mahrem kabul edildiğinden tedaviye girmesi için erkek hekim tercih edilmemekte dolayısıyla hekim de kadın olmaktadır. Eserde her ne kadar kadın hekim ve hemşirelerin isimleri yer almasa da *Cerrâhiyyetü’l-Hâniyye* bize göstermektedir ki İslam tıp tarihi, sağlık alanının isimsiz kahramanları olan kadın hekim ve hemşireler ile doludur.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça / References

Arslan, Miray – Şar, Sevgi - Sözen Şahne, Bilge. “Türk İslam Dönemi’nde Minyatür Sanatının Sağlık Alanındaki Yansımaları”. Türk Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Araştırmaları Yıllığı = The Turkish Annual of the Studies on Medical Ethics and Law = Türkisches Jahrbuch für Studien zu Ethik und Recht in der Medizin, 7-8-9 (2014-2016), 479-491.

Atasoy, Nurhan. “Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme”. Sanat Tarihi Yıllığı 4 (Şubat 1971), 111-151.

Bağcı, Serpil vd. Osmanlı Resim Sanatı. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006

Beksaç, Engin - Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “İlhanlılar”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 105-108. İstanbul:TDV Yayınları, 2000.

Berker, Nurhayat. "Kaşbastı (Diadem)". Türk Etnografya Dergisi 63 (1973), 13-26.

Binark, İsmet. “Türklerde Minyatür Sanatı”. Türk Kültürü 8/92 (1970), 532-545.

Cantay, Gönül. "Amasya Dârüşşifâsı". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/5-6. İstanbul:TDV Yayınları, 1991.

Çağman, Filiz “Sultan Mehmet II Dönemine Ait Bir Minyatürlü Yazma: Külliyyat-ı Kâtibi”. Sanat Tarihi Yıllığı 6 (Ocak 1976), 333-346.

Doğruyol, Hasan. “Cerrahlık”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/421-423. İstanbul:TDV Yayınları, 1993.

Eroğlu, Haldun. “XV. Yüzyıl Tabiblerinden Şerafettin Sabuncuoğlu ve Amasya Darüşşifası”. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 11/11 (ts.), 147-156.

Gençel Efe, Zehra. “Cerrahiyetü'l-Haniyye”. Şarkiyat 11/2 (31 Ağustos 2019), 1058-1062.

Gençel Efe, Zehra. “Hazreti Peygamber Döneminde Sağlık Bakım Uygulamaları ve İlk Müslüman Hemşireler”, Sağlık Akademisi Kastamonu 4/3 (2019), 243-256.

Gençel Efe, Zehra. İslam Tıp Tarihi Gelişimi ve Kaynakları. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.

Güreşsever, Gönül. “Kitab Al-Cerrahiyet Al-Haniye (İstanbul Tıp Tarihi Enstitüsü Nüshası) Minyatürleri”. I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler: 3. Türk Sanatı Tarihi, 771-794.

Haral, Hesna. Osmanlı Minyatüründe Kadın. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

İnal, Güner. Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995.

İpşirli, Mehmet. "Tâcü't-Tevârîh". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/357-359. İstanbul:TDV Yayınları, 2010.

Kahya, Esin. “Zehrâvî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi . 44/189-191. İstanbul:TDV Yayınları, 2013.

Konak, Ruhi – Ateşgöz, Ayşenur. “Resimli Cerrahiyye-i İlhaniyye Nüshalarının Osmanlı Resim Sanatı Açısından İncelenmesi”. *Journal of Humanities and Tourism Research* 11/2 (2021) 359-378.

Köycü, Erdoğan. “Amasyalı Dâru’ş-Şifâ Başhekimlerinden Sabuncuoğlu Şerefeddîn’in Hayatı Ve Eserleri”. ed. Sami Baskin. *Uluslararası İnsan Ve Toplum Bilimleri Sempozyumu Tam Metinler Kitabı*, 90-99.

Kurtoğlu, Sibel - Akengin, Gültekin. “15-16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Minyatür Sanatının İncelenmesi ve Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Güncel Sanat Pratiklerinde Yorumlamaları”. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum* 11/33 (2022), 601-619.

Mahir, F. Banu. “Minyatür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/118-123. Ankara:TDV Yayınları, 2020.

Önkol Ertunç, Çiğdem - Deperler Mazi, Lütfiye. “Sabuncuoğlu Şerefeddin ‘in Paris Bibliotheque Nationale’de Bulunan Cerrahiyyetü’l Haniyye İsimli Eserinin Minyatür Özellikleri”. *İSTEM* 36 (31 Aralık 2020), 305-323.

Öz, Yusuf. "Varaka ve Gülşah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/515-516. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özdemir, Celal. *Amasya Darüşşifası ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*, ts.

Pormann, Peter E. “Tıp”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/91-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Sabuncuoğlu Şerefeddin. *Cerrāhiyyetü’l-Hāniyye*. çev. İlter Uzel. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2020.

Sarı, Nil. “Osmanlılar’da Cerrahlık Mesleği”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/101-111. İstanbul:TDV Yayınları, 2012.

Sever, Seçil. “15. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Minyatür Sanatı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Sanat Dergisi* 35 (2020), 153-166.

Sözer Sarac, Yasemin. “İslam Halklarının Sanatsal Anlatım Yöntemleri; ‘Minyatür’”. *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları = Islamic University of Europa Journal of Islamic Research* 4/1 (2011), 171-194.

Uçar, İlyas. "Şerefeddin Sabuncuoğlu (1470)". *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri* 9. ed. ZehraGençel Efe. 167-171. İstanbul: Mana Yayınları, 2021.

Uzel, İlter. “Bir Anadolu Efsanesi: Amasyalı Sabuncuoğlu”. *Anadolu Tıbbı Dergisi* 1 (2022), 105-121.

Yıldırım, Nuran. “Sabuncuoğlu Şerefeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/358-359. İstanbul:TDV Yayınları, 2008.